

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *r e c i t i*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna



Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István

tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta

Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapesta: Protea Kulturális Egyesület, 2013

ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

Tartalom

Mestereknek Mestere	9
<i>Rövid cikkelyekben szedett tüköre a' komédiának vagyis Argumentum.</i>	11
<i>E' Játék' Személyei</i>	12
<i>Tabula gratulatoria</i>	15
Prologus azaz Előjáró ábrázolás	17
DEMETER JÚLIA	
<i>Köszöntő</i>	19
MARKÉTA KLOSOVÁ	
<i>Latin köszöntés</i>	20
LÁNG JÓZSEF	
<i>Kilián Pista köszöntése</i>	21
SZÉPLAKI GYÖRGY	
<i>Emlékforgács együtt-munkálkodásunk idejéből</i> <i>Kilián István tanár úrnak 80. születésnapjára</i>	22
KOSZTOLÁNCZY TIBOR	
<i>Oasis.</i>	24
KURDI JÁNOS – NYÍRI ÁGOTA	
<i>Születésnap panegirikusz izé...</i>	26
Actus Primus azaz Első Felhúzás	29
PROKOPP MÁRIA	
<i>Podolin plébániatemplomának 14. századi falkép-ciklusai a kortárs misztériumjátékok</i> <i>emlékét őrzik</i>	31
BITSKEY ISTVÁN	
<i>„Divus Kilianus” (Pázmány Péter Szent Kiliánról)</i>	43
DUKKON ÁGNES	
<i>A kalendárium és a teátrum világának érintkezései – avagy néhány adalék</i> <i>egy 17. századi szállóige „karrierjéhez”</i>	47

MACZÁK IBOLYA <i>Szentmise</i> <i>Kompilációs kérdések Kelemen Didák 1737-ben kiadott prédikációjában</i>	53
EMŐDI ANDRÁS <i>Patachich Ádám nagyváradi könyvtárának történetéhez</i>	61
MONOK ISTVÁN <i>Nyelvi és tartalmi változások a 18. századi arisztokrata könyvtárakban</i> <i>Magyarországon</i> <i>Szemponatok és példák</i>	65
PORKOLÁB TIBOR <i>„Ode ad Hungaros”</i> <i>Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről</i>	73
Actus Intermedius azaz (Első) közben-járó beszéd	83
SZULY RITA <i>Hit, nem hit: „a ki hiszen a Kristusban és nem hiszen a Kristusnak, nincs igaz hite”</i> <i>A győri Jó halál társulat kiadvány-finanszírozó tevékenysége a 18. század derekán.</i>	85
Actus Secundus azaz Második Felhúzás	95
ANNA REGLIŃSKA-JEMIOŁ <i>Terpsichore at the Jesuit stage – a glance in the past, a glimpse of the future</i>	97
LADISLAV KAČIČ <i>Musik im Piaristendrama des 17. und 18. Jahrhundert.</i>	109
IRENA KADULSKA <i>The Art of Fire in Open-Air Spectacles in Eighteenth-Century Poland</i>	118
BÁTHORY ORSOLYA <i>Két gyűrű mind fölött</i> <i>Képvers Batthyány-Strattmann Ádám és Illésházy Terézia esküvőjének alkalmából.</i>	127
KÖVÁRI RÉKA <i>Georgius Zrunek kétnyelvű karácsonyi miséi</i>	131
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN <i>„Apollo serge az Erdőre megy”</i> <i>Tavaszi recreatio és diákpoezis a 18–19. században</i>	145
TAR GABRIELLA-NÓRA <i>Élőképek a 19. századi Erdély színpadjain</i>	164
JANKOVICS JÓZSEF – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ <i>Küldöttem kegyelmednek egy epithalamiumot és egy genethliacumot</i> <i>Költészeti és életrajzi adalékok a neolatin poéta,</i> <i>Székelyhidi Nethlebius/Nethlébius Mihály működéséhez</i>	176

Actus Intermedius azaz (Második) közben-járó beszéd	201
SÓFI BOGLÁRKA	
„Na, én lépek... Unom a banánt...”	
<i>Egy fiatal képverskutató esete Kilián Istvánnal</i>	<i>203</i>
Actus Tertius azaz Harmadik Felhúzás	213
DARAB ÁGNES	
„Non nasci optimum” (Plin. Nat. hist. VII 4.)	
<i>Egy gnomikus toposz vándorútja</i>	<i>215</i>
GESZTELYI TAMÁS	
<i>A Földanya dicsérete az idősebb Pliniusnál.</i>	<i>222</i>
M. NAGY ILONA	
<i>A Margit-legenda hiányzó eleje és a Pray-töredék</i>	<i>227</i>
MÓZES HUBA	
<i>Aranymetszés egy 15. század végi magyar–latin ikervers párhuzamos szövegében</i>	<i>234</i>
BOGÁR JUDIT – GUITMAN BARNABÁS	
<i>Laudáció és világboldogítás</i>	<i>237</i>
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
<i>Ioannes Bocatius eposza, a Matthiados carmina heroica (Kassa, 1614).</i>	<i>243</i>
Actus Intermedius azaz (Harmadik) közben-járó beszéd	251
POLGÁR ANIKÓ	
<i>Kiválasztott, mint a Nap</i>	<i>253</i>
Actus Quartus azaz Negyedik Felhúzás	255
JEAN-MARIE VALENTIN	
<i>Onze thèses sur les acteurs du théâtre des jésuites de la première modernité</i>	<i>257</i>
MEDGYESY S. NORBERT	
<i>Két, 18. századi iskoladráma, amely egy-egy Kilianushoz kötődik</i>	<i>262</i>
KOVÁCS ESZTER	
<i>Charintus, a gyermeki szeretet példája</i>	
<i>Nagyszombatban nyomtatott iskoladráma-program az Uherské Hradiště-i jezsuita kol-</i>	
<i>légium számára.</i>	<i>270</i>
SZIRÁKI SZILVIA	
<i>A kolozsvári Ként kapáló szövegváltozatai</i>	<i>276</i>
KÜLLŐS IMOLA	
<i>Folklór és mindennapi élet a 18. századi protestáns iskoladrámákban</i>	<i>282</i>
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
<i>Joseph Franz von Hadwich Batthyány Lajos nádort köszöntő színjátéka</i>	<i>306</i>

NAGY SZILVIA	
Philibertus látomásának útja egy iskoladrámáig	317
CZIBULA KATALIN	
Az alkalmi játéktól a rekreációig	329
SÁRKÖZY PÉTER	
Magyar színművek olasz fordításban és az olasz színházak műsorán	337
BERECZ ÁGNES	
A „szórakozás tanyája” – forrásközlés az 1766-os cseklészi vigasságról	347
NAGY IMRE	
Katona József Ziska című drámája kéziratának ortográfiája	352
JÁNOS-SZATMÁRI SZABOLCS	
Szigetvárad	
Drámakézirat Nagyvárad 1660-as ostromáról	355
Actus Intermedius azaz (Negyedik) közben-járó beszéd	361
KABÁN ANNAMÁRIA	
Szárnyal a dal	363
Actus Quintus azaz Ötödik Felhúzás	365
GYAPAY LÁSZLÓ	
A bíró, a kertész és a kritikus	
Metaforák Kölcsey kritikai írásaiban	367
H. KAKUCSKA MÁRIA	
A sikertelen színdarabíró Orczy Emmuska útja a világsiker felé	375
SZABÓ FERENC SJ	
Paul Claudel Angyali üdvözlete	383
SZÁNTÓ GÁBOR ANDRÁS	
Szentek és szentségtörők (Arany János: Toldi estéje)	386
SZIGETI JENŐ	
A tüzes barát meg a nazarénusok	401
KALAFATICS ZSUZSANNA	
A kézírás és a kéziratok szerepe az orosz modernség kultúrájában	408
BODÓ MÁRTA	
A katolikus iskolai színjátszás továbbélése a 20. századi Erdélyben	416
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA	
A passiójátékok és a politika a 20. században	425
Epilogus azaz A példának utolsó ábrázolása	437
„A mai diákoknak is ezt a jól bevált módszert javasolom!”	
Interjú Kilián Istvánnal, a Mestereknek Mesterével	439

JÁNOS-SZATMÁRI SZABOLCS

Szigetvárad

Drámakézirat Nagyvárad 1660-as ostromáról

Sorsuk tragikumuk sem abban áll, hogy elbuktak az egyenlőtlen harcban, hanem abban, hogy bárha akkoriban az egész művelt világ őszinte bámulattal méltányolta vitézségüket, a hálátlan utókor még sem adta meg nekik az elismerésnek becsületesen kiérdemelt palmaágát. Mert míg Szigetvár, Eger, Drégely, Temesvár és annyi más várunk védelmezőinek a költészet és művészet a történetírással vetekedve állított ércznél maradandóbb emlékjelet, addig Várad lelkes kis őrserege csak a névtelen hősök számát szaporította. Csontjaik jeltelen sírban porladoznak, nevük, emlékezetük végképpen kipusztult a köztudatból.

– Nagyvárad ostromáról, a várvédők emlékezetéről, annak elenyészéséről írta le ezeket a sorokat Gyalókay Jenő 1911-ben, a *Hadtörténeti Közlemények*ben megjelent tanulmányában.¹

Gyalókai cikke egyértelmű tanújele annak a törekvésnek, hogy Várad 1660-as ostromának, a várvédők Szigetvár, Eger, Drégely, Temesvár védőihöz hasonló hősiességének, a vár elestének maradandó emléket állítsanak az irodalom, a művészet és a történettudomány eszközeivel. Bár Szalárdi János *Siralmas krónikája Várad elvesztése* címmel külön fejezetet szentel az ostromnak, illetve *Várad várának az pogány Török által megszállásáról, veszedelmes állapotjáról, és végre, nem lévén már sehonnan segítségbéli reménysege, bizonyos jó conditiók alatt, földadásáról való rövid emlékezete* című kéziratos emlékiratában részletesen tudósít az ostrom eseményeiről és alaposan elemzi a vár elvesztésének okait, alig-alig találunk olyan szövegeket, amelyek Nagyvárad várának ostromát az emlékezhelyek (*lieux de mémoire*) sorába emelik. A „*loci memoriae*” Cicero és Quintilianus által használt fogalmának újraértelmezésekor Pierre Nora abból indul ki, hogy már nincs többé közege az emlékezetnek (*milieux de mémoires*), ezért meg kell teremteni azt, mégpedig az emlékezhelyek (*lieux de mémoires*) tárgyiasult és absztrakt formáiban.² Ilyen emlékezhely nemcsak egy bizonyos térbeli hely lehet, hanem bármilyen olyan jelentéshordozó, amelynek a jelen kulturális emlékezete szempontjából funkciója van, amelynek láttán-hallatán a közösség tagjainak rögtön „beugrik valami” a távolba vesző múlttól, s amelynek elevenen tartásáról a társadalom különböző eszközökkel gondoskodik. A közösségi emlékezet fenntartásának igényével válik Várad ostroma,

¹ GYALÓKAY Jenő, *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, *Hadtörténeti Közlemények*, 1911, 31–48.

² Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*, *Aetas*, 1999/3. http://www.aetas.hu/1999_3/99_3_10.htm

a várvédő katonák önfeláldozó hősiessége, Ibrányi Mihály héroszi magaslatokba emelt alakja emlékezethellyé Kovács Imre *Ibrányi Zrínyi hős mássa vagy a' Nagy Váradi Ostrom 1660-ban* című, 1842-ből származó kéziratban maradt drámájában.³

A szerzőről, Kovács Imréről viszonylag keveset tudunk: 1792. december 13-án született Aradon, a gimnáziumot s a jogot már Váradon végezte. 1816-tól biharmegyei esküdt, 1837-től a szalontai járás első szolgabírája, 1838-tól már központi szolgabíró, 1845-től pedig fizetési táblabíró, s emellett fogyivásárhelyi birtokos. 1862. június 25-én Nagyváradon halt meg. Tevékenysége azonban nem korlátozódik csupán a közigazgatási teendők elvégzésére: levelezett ugyanis Perecsényi Nagy Lászlóval a nyelvújításról, Kazinczy híve volt. Külön érdekesség, hogy Szinnyei József neki tulajdonítja a *gyorsírás* szó első használatát a magyar nyelvben, ugyanis a Tudományos Gyűjtemény 1820/XI. számában megjelent egy *Stenographia, vagy a sebes, másképpen a gyorsírás mestersége* című Danzerfordítása. Szolgabíró uram emellett színház- és irodalombarát ember lehetett: köszöntő verset – „népdalt” – írt Ferenc József látogatására, más versfaragással is próbálkozott: „Unalmas óráiban készült versei, midőn magamat a versezésben gyakoroltam, de nem boldogulván benne, már abba hagytam, ezeket tehát, ha valamelyik érne valamit, ide jegyzem...” A versfaragás nehéz mesterség, s a derék szolgabíró inkább már csak a drámával próbálkozott, nem is teljesen sikertelenül, bár egyik műve sem vált a magyar drámairodalom klasszikus alkotásává. Sikerről olyan értelemben beszélhetünk, hogy két drámáját elő is adták: az *Eleonora Del Monti vagy egy vigyázatlanság rettenetes következménye* című érzékenyjátékát 1824. március 20-án Nagyváradon, míg a *Hetven év vér éje*, „ritka és mély hatású igaz történeti rajz”-át 1837. január 15-én szintén Nagyváradon, majd ugyanazon év április 8-án pedig Debrecenben is bemutatták. A tűz által károsított szalontai lakosok részére felajánlott, Kovács által silány gyümölcsnek mondott *Zoltán házassága*, a „hajdani kor emlékét szentelő”, 1835-ben nyomtatásban is megjelent négy felvonásos eredeti vitézi játéknak színházi bemutatójáról nem tudunk, mint ahogy nincsenek adatok az *Ibrányi* esetleges előadásairól sem.

Műfaji megjelölése felől az *Ibrányi* jól elhelyezhető a 18–19. század színházi gyakorlatában. A megjelölés szerint „eredeti hős színmű”, valójában azonban a *vitézi játék* kategóriájába sorolható. A *vitézi játék* a 19. század második évtizedének reprezentatív színjátéktípusa volt, a szentimentális színpadi történetek múltba helyezése után épp ezen színjátéktípus révén történt meg a második kísérlet a magyar történelem korszerű dramatizálására, főleg különböző történeti művek (elsősorban Ignaz Aurel Fessler *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* című, 1815–1825 között megjelent tízkötetes munkája), kisebb részben románok és más epikus források felhasználásával. Az epikusság dramaturgiai buktatóit a vitézi játék laza, képek sorozatából álló szerkesztésmódja jól megbírta.⁴ Az *Ibrányi* ugyanakkor közel áll ahhoz a színjátéktípus-változathoz is, amelyet Kerényi Ferenc az *érezkenyjáték történeti köntösben* terminológiájával jelöl.⁵ Az érezkenyjáték nem csupán egy a 18–19. század színjátéktípusai közül, hanem hatásában, elterjedtségében legátfogóbb típusa. Ez a színjátéktípus az érezkenység színpadi megnyilvánulásának tekinthető, s mint ilyen, a nézőben erős érzelmi hatást kiváltására törekedett.

³ A kézirat pontos adatai: Kovács Imre, *Ibrányi Zrínyi hős mássa vagy a' Nagy Váradi Ostrom 1660-ban*, 1842. Lelőhely: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 942-es jelzet.

⁴ KERÉNYI Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténet 1790–1873*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990, 136.

⁵ Vö. KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon*, Bp., Magvető, 1981.

Kovács Imre elsődleges szándéka abban ragadható meg, hogy a nagyváradi vár ostromának maradandó emléket állítson, Szigetvár, Eger, Temesvár, illetve a róluk szóló irodalmi művek mintájára. Ebből a szemszögből a legfontosabb eszköze a mitizálás, a mítoszteremtés gesztusa, Szigetvár analógiájára. Erre utal már maga a cím is, *Ibrányi, Zrínyi hős mássa*. A címadás, azon túl, hogy utal a cselekmény végkifejletére, olvasási stratégiánkat is meghatározza, hisz a mindnyájunk által ismert történet felől olvassuk Ibrányiék történetét is. Ez a megfeleltetés megfigyelhető az események szintjén, hisz a dráma a szigeti ostrom analógiáját követi, kirohanással, hősi halállal. Másrészt pedig expliciten, a szavak szintjén is megfigyelhető, amikor a várnép így üdvözli a védelem vezetését elfogadó őrvezért: „Éljen Zrínyi hős mássa — Ibrányink!”, másrészt pedig Ibrányiék a Zrínyi családból vezetik le eredetüket.

Ami pedig azokat a motívumokat illeti, amelyeket a szerző az érvelésben felhasznál, régi eredetű formai elemekre bukkanunk, amelyek közül a leglényegesebb a „kereszténység védőbástyája”-toposz. Ez a toposz Várad ostromával kapcsolatban nagyon régi elemét képezi a lokális közösség kulturális emlékezetének, hisz az ostromról beszámoló Püspöki (Szilágyi) János káptalani tanító az 1661-ben keltezett művének a következő címet adta: *A kereszténység védoszlopának megdőlése, azaz Nagyvárad nagy várának törökök által való kipusztítása és elfoglalása*. A kereszténység védőbástyája címet Eger és Szigetvár már megkapta, Zrínyi Miklós hősiességét egész Európa a kereszténység védelme érdekében vállalt hősiességéért értékelte. A toposz, amelynek használata kialakulásától fogva vallási-ideológiai funkciót töltött be, azaz a keresztény Európa török elleni harcának eszmei alapjait teremtette meg, folyamatosan visszatér a dráma szövegében, párhuzamosan a szigetvári ostromra, Zrínyi hősiességére való utalásokkal. Ez nem véletlen, hisz a 17. század második felében épp Zrínyi Miklós katonai sikerei ébresztették fel újra a hitet, hogy a török kiűzhető Magyarországról:

Győzelmeitől volt hangos a magyarországi és az európai közvélemény is. Alakja már életében összefonódott a kereszténység védelmezője szereppel, a halála után keletkezett szövegek is így emlékeznek meg róla. Talán éppen az ő hősiességének köszönhetően erősödött meg újra Európában a Magyarországot a kereszténység védőbástyájával azonosító gondolat.⁶

A magyar nemzeti önszemlélet Hopp Lajos által feltárt ilyen jellegű adatai⁷ szoros kapcsolatot mutatnak az *Ibrányi* szövegével, itt leginkább Ibrányi esküjére gondolunk: „Végcsepp véremis légyen fölállozva Hitemért, a Kereszténységért, Hazámért, Nemzetemért — érettetők és családomért.” S felismerhetjük az *argumentia mortis*, a hősi halál mellett szóló érvek alakzatait: a hazáért, tisztességért, a jó hírért-névért harcolnak, akárcsak Balassi vitézei, vagy épp Gárdonyi várvédői.

A mítoszteremtés rendkívüli eseményt igényel. Nagyvárad eleste a maga történelmi valóságában nem volt egyértelműen az: igaz, a várvédők hősiessen ellenálltak ugyan a túlerőnek, a kapitulációs okiratban pedig kikötötték, hogy a káptalan könyvtárának kincseit kimenekíthessék, de Várad mégiscsak az ellenség kezére került, a híres királyszobrok elpusztultak stb. Ha kissé szemléltetni akarnám a helyzetet, azt is mondhatnám, hogy Várad Szigetvár és Eger között, a senkiföldjén helyezkedik el. S a szerző a szigetvári variáns

⁶ SZÁRAZ Orsolya, *A kereszténység védőbástyája*, *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 51.

⁷ HOPP Lajos, *Az „antemurale” és a „bona vicinitas” elve Báthory halála után*, *ItK*, 1983, 141–149.

mellett döntött, hisz a védők kirohantak az ellenségre, s a csatában lelték halálukat. Így teremti meg Kovács a mítoszképzés alapjául szolgáló fikatív helyzetet.

Ibrányi alakjának megrajzolásakor Kovács erősen eltér a történeti forrásoktól. Magáról ifj. Ibrányi Mihályról annyit tudunk (azt is szinte csak Szalárdi révén), hogy id. vajai Ibrányi Mihály, Várad I. Rákóczi György idejébeli alkapitányának fia volt. 1657-ben részt vett a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában. A fejedelem Krakkó védelmére rendelte a város svéd helyőrségének tábornoka mellé. Itt alaposan kitanulta a modern várívás hadtechnikáját. 1660-ban Barcsai Ákos fejedelem kíséretében volt, onnan kérérdzkedett haza, hogy a vár védelmét segíthesse. Csupán néhány nappal az ostromzár előtt sikerült bejutnia a várba. A tisztikarban a Balogh Máté alkapitány (az ostrom alatt kapitány) alá, igazgatásra rendelt személyek között találjuk, rögtön Rácz János, Balogh helyettese után, ő volt tehát a harmadik rangidős tiszt a várban. Ő próbálja ideiglenes fa, textil és bőr védművekkel megerősíteni az ostrom során szétroncsolt lőrésüket a Veres és Aranyas bástya kazamatáiban. Szalárdi szerint jó pattantyús, azaz tüzér volt, több esetben neki kellett irányítania és betanítania a vár tapasztalatlan tüzéreit. A vár elleni augusztus 24-i roham során az álló sereg, vagyis a várban készültségben álló, és nem a bástyákon őrködő sereg élén az Aranyas bástya védelmére vonult ki, ahol fejlődést kapott és még aznap meghalt. Szalárdi így számol be tetteiről:

Melly egész obsidio, beszorulás alatt való éjjeli nappali vigyázások, gondviselések, építések és rendelések dolgaiban a több becsületes hazafiai között nem kevés szorgalmatosságát mutatta vala vajai Ibrányi Mihályt, ki éjszakákon is rendre gyakrabban nagy serénységgel rendrül rendre járván a bástyákat, kásamátákat, nagy emberséggel inti vala az vitézlő népet tisztékben hiven való eljárásra; ki az bástyák felhányattatásakor is az állóseregben jelenlenni tanáltatván, azonnal egy pallossal előlmenvén, a népet nagy bátoritással az ellenségnek nekivitte vala s maga is, pallosával nagyon emberkedvén, mindeneknek jó példát mutatott vala. És azon beütésében az ellenség hátra is nyomattatott vala, felesen elhullván az ellenségben s zászló is nyeretettvén be tőlök. De az egész várbelieknek nagy szomorúságokra s károkra esett vala, hogy azon ellenség ellen való rohanásban fején lövés által megsebesítettnek s az ellenség elől vissza holt-elevenen ragadtatván, azon ostrom alatt az életből hazája, édes nemzete dicsiretesen való szolgálatja mellett ekképen a boldogságos életre által is költöznek.⁸

A kéziratos drámaszövegben ugyanakkor Ibrányi Mihály vezeti a vár védelmét, hősi halála a kirohanás során következik be. A helyzet tehát egyértelmű: a vezérek fogóságban vannak, a védősereg vezér nélkül, s ekkor kiemelkedik egy Ibrányi, aki végül Zrínyihez hasonlóan megdicsőül. Erre a szerepre azért épp Ibrányi a legalkalmasabb, hisz Szalárdi leírásában ő volt az egyetlen olyan hősi típus (fiatal, lelkes, kiváló katona, népszerű, a katonák, tiszték nagyra becsülik), akivel az olvasó-néző azonosulhatott és aki nem volt érintett a Rákóczi-Barcsai konfliktusban, tehát se török, sem pedig német pártinak nem számított. S ha kissé általánosabb szinten próbáljuk ezt megfogalmazni: a körülmények összejátétsága minden emberből hőst formálhat. Ahogy ezt a főhős mondja:

⁸ SZALÁRDI János, *Várad elvesztése*. Részlet *Siralmas magyar krónika* című munkájából = *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről V. Apa és fiú 1630–1661*, szerk. MAKKAI László, közrem. Cs. SZABÓ László, Bp., Franklin Társulat, é.n., 184.

„Tudja meg Hunnia, hogy az édes anyaföld Zrínyi-testben egyet – de Zrínyi keblet – lelkületben többet is táplált!” Ez az, amit szűkebb közösségének Kovács mondani akart, s ezt egyszerre tette a mítoszteremtés aktusával. S mindezek szoros összefüggésben állnak a késői felvilágosodás történeti tudatával.⁹ A kelet-európai népeknél ennek kimunkálásában alapvető szerepet játszott a kibontakozó nemzeti történetírás, mely a múltat olyan tükörnek tekintette, melybe belepillantva a nemzet felismerheti karakterének sajátos jegyeit, megszilárdíthatja identitását, s felismerheti történelmének jövőbe vezető perspektíváját. A nemzeti öntudat fokozásának különösen két módszere szembetűnő. Minél régebbre kívánják visszavezetni a nemzet őstörténetét, minél előkelőbb ősokeket és rokonokat óhajtanak felmutatni, s lehetőleg régebbi európai jelenlétre hivatkoznak, mint a szomszédok. A cél tehát a jelen igényének igazolása volt, a história menete helyett a nemzet historizálása, mely végül is a történelem mitizálásához vezetett. Ennek a folyamatnak példázója az *Ibrányi*.

Ha a mű lehetséges forrásai, irodalmi előképei után kutatunk, elsődleges ihletforrásként Szalárdi János *Siralmas krónikájára* kell gondolnunk. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy a dráma egyik alap gondolatának számító Várad-Szigetvár analógia már Szalárdinál megjelenik:

És így ez nevezetes fő-végház is, a kereszténységnek egyik főbástyája, midőn 1598-beli megszálláskor, akkor is török császárral majd hasonló formában való kardoskodásban el nem foglaltathatott volna, imez mostani ujjvonásban, azon megszállás után hatvan kettődik esztendőben, szegény nemzetünktől így vesze el... [...] Az Magyarország siralmas romlásirul való krónikák tartják hogy Sziget vára is, 1566-ban, főképen a miatt veszett volna, hogy noha abban is mind élés, mindenféle munitiók nagy bövséggel lettek volna, de a helynek proportioja, illendősége és szüksége szerint oltalmazó nép benne nem lett volna, ugy a mint illenék, az ostromokon való csatázás alatt egyik rendbeliek a másik rendbelieket jó alkalmatossággal segíthetnék, s a kik elesnének azok helyekbe mások állíthatnának; az kétezer fegyverfoghatóknak számát ott is nem igen haladván meg: azonban Szulimán török császár néhány százezer néppel levén alatta. Melly fogyatkozásról a hol illet, a benne való gondviselők noha eléggé szorgalmatoskodnának, de annak is a főhelynek nagy romlásával esett vala, hogy a miatt fogyatkozása esett volna.¹⁰

Kovács drámája ugyanakkor egyértelműen árulkodik a kor színházában közkedvelt Zrínyi-drámák hatásáról is. Az 1790-es évektől több, a szigeti ostromról szóló színdarab volt igazi színházi siker. Legjelentősebbek ezek közül Friedrich Werthes *Zrínyi Miklós, avagy sziget várának veszedelme*, illetve Theodor Körner *Zrínyi vagy Szigetvár ostroma* című szomorújátékai. Ez utóbbinak két fordítása is született, Szemere Pálé és Petrichevich Horváth Dánielé. Petrichevich fordítását használták az erdélyi színjátszóink, ezzel nyitották meg Kolozsváron a Farkas utcai színházat. Petrichevich az 1821-ben tartott avatáson egy prólógust olvasott fel, ennek egy részlete jól illusztrálja azt, milyen jelentést hordozott a Zrínyi-tematika:

⁹ Vö. NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség. Drámairolalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, Bp., Argumentum, 1993.

¹⁰ SZALÁRDI, *i. m.*, 192–194.

Mi pedig ezen Innepen
ZRINYI MIKLOST adjuk elé,
Az okból, hogy megmútassuk
Mint érez az igaz Magyar!
Szent vólt Ennek önn' Hazája,
Szent Királyjának tetszése,
És ezen szent két szempontból
Nemzetéhez szeretete
Oly nagy, és határtalan vólt;
Hogy életét, Háza népét
Vitézeit, és vagyónát
Hideg vérrel feláldozta,
Tsak hogy a Magyarok' Egén
Egy csillaggal több ragyogjon.

Joggal feltételezhető, hogy a színházbarát Kovács ismerte a Zrínyi-tematika színpadi adaptációit, hisz a témakört feldolgozó drámai szövegek nagyváradi bemutatóiról is vannak adataink. S az is joggal feltételezhető, hogy a szerző szándéka szerint nem csupán Ibrányi Mihály a bajnok Zrínyi „hős mássa”, hanem az Ibrányiról szóló dráma is viszonylag nyilvánvaló adaptálása a Zrínyi-tematikának, illetve az azt feldolgozó szövegek struktúrájának. S miért volt erre szüksége szerzőnknek? Hisz nem volt minden tehetség híján. Valószínűsíthető, hogy épp azért, hogy egy ismert névre hivatkozik, egy ismert tematikát adaptál, épp a feltételezett közönség felé tett egy, a „captatio benevolentiae” szándékával született gesztust, illetve a magyarság kulturális emlékezetének egyik legheroikusabb mozzanatára utal a minél erősebb hatás érdekében, „Az okból / Hogy megmútassuk / Mint érez az igaz Magyar!” – lett légyen ez a szigetvári Zrínyi avagy a nagyváradi Ibrányi Mihály. A zárlat pedig a barokk színház *theatrum mundi* toposzának segítségével az emberi sorsok fölött rendelkező isteni szándék távlatából értelmezi Ibrányiék sorsát:

Pályánk ohajtott végén állunk. Még csak egy utadarab áll tényeink során: dicsőül küzdeni, halálos sebeket vívni le az ellen fegyvereiről, és hősül dűleni az enyészet ölébe. Erre törekedjünk. Létünket önmagunk mint hasztalan Szakmányt, le nem öltethetjük. – Fő erő adta, csak parancsára térhet a vissza eredeti rendeltetése helyére. Miénk csak a' Szerep, az égi anyag – a' darab ama nagy Igazgatóé! A színpadról hire nélkül le szállani nem szabad, és a nagy jelenetről számolni kell a bajnoknak.